

РІЧКИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Йосип Гілецький

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника

Українські Карпати – один з наймальовничіших куточків України. З географічної точки зору це гірська країна, що займає центральну ділянку середньовисотних Східних Карпат від витоків правих приток Сяну (права притока Вісли) та лівих Дністра до верхньої течії Сучави та верхів'їв Бішеу (ліва притока Тиси). Довжина їх становить до 280 км, ширина 100–110 км, площа 21,6 тис. км² (разом з Передкарпатською височиною та Закарпатською низовиною 32,3 тис. км²).

Розміщені Українські Карпати у центральній частині Європи, а тому вже досить давно освоєні і всесторонньо вивчені фахівцями з різних галузей знань. Так видається на перший погляд, коли переглядаєш десятки монографій, популярних видань, тисячі публікацій, де розкриваються особливості природи гірської країни. Однак скрупульозно аналізуючи карти, готуючись до нового походу незнайомою гірською місцевістю, мандруючи гірськими стежками, читаючи і порівнюючи інформацію з друкованих джерел, все більше приходиш до висновку, що ще далеко не все ґрунтовно вивчено і описано в Українських Карпатах. Так навіть у такому не дуже складному питанні, як довжина річок, розподіл їх за басейнами, їх витoki дуже багато неточностей. Тому пропонуємо Вам опрацьований на основі аналізу найновіших публікацій, роботи з картографічним матеріалом, власних спостережень, опис річок Українських Карпат.

Українські Карпати мають значно густішу мережу річок (в середньому 0,7 км/км², а в окремих ділянках 1,2 км/км² і більше), ніж рівнинні простори України. Всього річок, що мають довжину понад 10 км близько 450, а всього водних потоків біля 28 тисяч. Переважна більшість їх належить до басейну Чорного моря. Лише в північно-західній частині гір невелика кількість водних потоків належить до системи річки Сан – притоки Вісли, яка впадає у Балтійське море. По вододілу Чорного і Балтійського морів – частині Головного Європейського вододілу на деякому протязі (понад 12 км) проходить державний кордон України.

Карпатський головний вододіл, який розділяє річки північно-східного та південно-західного макросхилів Українських Карпат, поблизу Ужоцького перевалу стикається з Головним Європейським вододілом. Далі на південний схід він проходить по гребеню Вододільного хребта. Вважають, що у недалекому геологічному минулому головний вододіл Карпат проходив по Полонинському хребту, а пізніше змістився на північ. Це відбулося за рахунок того, що верхів'я приток Тиси перерізали Полонинські хребти. У міжгірних улоговинах вони перехопили частину річок, які раніше текли на північ.

Отже, сучасний Карпатський головний вододіл розділяє гірську систему на два великі макросхили. Річки північно-східного макросхилу належать до систем Вісли, Дністра і Дунаю (його великих приток першого порядку Пруту і Сірету).

Річки південно-західного макросхилу Українських Карпат теж несуть свої води в Дунай через систему його найбільшої притоки – Тиси. Витоки і притоки цих великих річок у горах течуть впоперек хребтів. Притоки нижчого порядку мають долини, витягнуті вздовж гірських хребтів. У результаті сформувалося, так зване, решітчасте розчленування Українських Карпат найбільшими гірськими річками та їх притоками.

Річки кожної річкової системи в Карпатах мають певні свої особливості. Поруч з цим для них властиві і спільні риси. Так, верхів'я всіх карпатських річок розміщені високо в горах. Вони починаються здебільшого з джерел або із заболочених ділянок гірських схилів. Вздовж течії головний витік зливається з дедалі більшою кількістю струмків і скоро перетворюється у повноводну річку. При цьому є декілька варіантів щодо назв витоків.

Не виникає ніяких питань, коли річка від свого найбільш віддаленого витоків і до гирла має одну і ту саму назву. Однак є багато річок у Карпатах витік яких, що дав назву усій річці, є далеко не найдовшим. Так, до місця впадіння річки Стрий у Дністер, основна річка має довжину 172 км, а права притока – 230 км. Загальна довжина Дністра від витоків Стрия становила б 1410 км, а не 1362 км. Слід зазначити, що у цьому випадку саме Дністер задає напрямок основній річці.

Інколи витік основної річки є і коротшим і не задає напрямку. Так притока Стрия Сукель має загальну довжину 55 км, з яких 8 км припадає на однойменний витік. Він підходить із заходу і зливається із річкою, яка впродовж верхніх 6 км має назву Бряза, а наступних дванадцяти – Басарабка, і задає загального північно-східного напрямку середній і нижній течії Сукелю.

Дуже багато річок отримують свою назву тільки після злиття двох: Бистриця – Бистриці Надвірнянської і Бистриці Солотвинської, Черемош – Чорного і Білого Черемошів, Тиса – Чорної і Білої Тис, Тересва – Мокрянки і Брустур'янки, Серет – Борсуків і Зварашик і т. ін. Вважаємо що у такому випадку слід брати до уваги гідрографічну довжину – тобто довжину основної річки і довшого витоків або витоків, який задає напрямок основній річці. Адже у жодному довіднику не дається довжина Нілу від злиття Білого і Голубого. А тому і довжину однієї з найбільших річок Українських Карпат Тиси слід визначати від витоків Чорної Тиси, яка до злиття з Білою має довжину 49 км, а отже загальна довжина Тиси – 1015 км.

Чому ж так склалося з назвами водних потоків у гірській країні не складно пояснити. Адже перші мешканці, що почали заселяти долини річок Карпатах, спочатку освоювали їх нижні течії. Поступово, інколи впродовж декількох поколінь вони проникали все вище вздовж долини річки. Зустрічаючи розгалуження водних потоків, давали їм різні назви. Очевидно, одне з розгалужень отримувало ту саму назву, що і нижча течія річки у випадку, коли водність його була помітно більшою від іншого водотоку.

Басейни та основні річки Українських Карпат

Басейн	Назва річки з витоком	Куди впадає, притока права чи ліва	Відстань від місця впадіння до гирла головної річки, км	Загальна гідрографічна довжина річки, км	Гідрографічна довжина в межах Українських Карпат, км	Загальна площа басейну, тис. км ²	Площа басейну в межах Українських Карпат, тис. км ²
Вісли	Сян	Віслу (п)	665	447	52	16,8	2,4
Дністра	Дністер	Чорне море	-	1362	245	72,1	11,6
Дунаю	Тиса з Чорною Тисою	Дунай (л)	1142	1015	250	157,1	12,8
	Сірет з Борсуків	Дунай (л)	187	682	123	47,6	2,1
	Прут	Дунай (л)	164	955	274	27,5	8,1

Гірські річки завжди стрімкі. Похил (різниця абсолютних висот русла річки на певній ділянці поділена на довжину цього відтинку течії) у гірських річок у верхів'ях (на висоті 700–1300 м над рівнем моря) досягає 100 м/км. Так один із витоків Білої Тиси – річка Великий Балцатул (довжина – понад 10 км, площа басейну близько 37 км²), який бере початок на південно-західному схилі головного Чорногірського хребта між вершинами Менчул (1998 м) та Піп Іван (2028,5 м) має похил 101 м/км. 100 м/км має Бребенескул (довжина 11 км), який бере початок з однойменного найвищого озера в Українських Карпатах. Всі інші річки, якщо брати до уваги усю їх довжину від витоків до гирла, мають похил помітно менший.

Долини карпатських рік часто врізані на глибину до 700 м. У місцях виходу їх з гір на прилеглі рівнини похил річок знижується до 10–20 м/км, а глибина врізу до 150 м. Помітно більше врізані річки південно-західного макросхилу Українських Карпат, ніж північно-східного. Це зумовлено передусім тим, що Тиса протікає Закарпатською низовиною, маючи тут абсолютну висоту верхнього врізу води тільки 110-100 м. Карпатські притоки Дністра і Пруту впадають в основну річку на висотах 280-180 м над рівнем моря, а тому й у верхніх частинах течії дещо менше врізані. Цю особливість важливо брати до уваги тим, хто любить здійснювати пішохідні маршрути Українськими Карпатами. Адже вихід на вершину у межах Закарпатської області передбачає здебільшого значно більший набір висоти, ніж на іншу вершину такої ж висоти у межах північно-східного макросхилу.

Для гірських частин річок характерна і своєрідна форма долин –

чергування ущелиноподібних ділянок при перетині хребтів з розширеними улоговиноподібними відтинками долин у міжгірних зниженнях (Стрий, Терєбля, Чорна Тиса, Прут та інші). Кам'яні скелі і виступи інколи нависають над течією річки, перегороджують її у вигляді порогів. В окремих місцях формуються величні водоспади. Річки, які течуть вздовж хребтів, мають вузькі днища долин, які встелені уламковим матеріалом – заплави. Тerasи (залишки давніших заплав) зустрічаються тут тільки фрагментами. Більш виражені вони у частинах долин великих річок на виході їх з гір.

Річки, що протікають у передгір'ї, відрізняються від гірських меншим похилом (1–8 м/км), менш глибокими і більш виробленими долинами. Найбільші річки мають добре виражені заплави і звивисті, розгалужені русла. Швидкість течії річок тут вже повільніша і становить від 0,5–1 до 2–3 м/сек.

У живленні карпатських річок беруть участь дощові, талі води із сезонних снігів, ґрунтові та підземні води. Роль цих джерел для різних річок неоднакова. При збільшенні висоти водозбору відбувається перерозподіл окремих джерел живлення – зростає частка снігового і підземного живлення і дещо скорочується роль дощового. У цілому річки басейну Тиси, праві притоки Дністра, витоки Сяну, Прута і Сірету відносять до річок змішаного живлення з переважанням дощового.

Режими річок залежні також від висоти місцевості, де вони протікають. Найбільше виражені ці відмінності у формуванні льодоставу, скресанні, початку весняного водопілля на південно-західному макросхилі Українських Карпат. Відчутний вплив на режим річок мають і особливості гірського рельєфу з характерним чергуванням підвищень, плоскогір'їв, різноорієнтованих і неоднаково зволжених міжгір'їв і улоговин.

Характерною рисою річок Карпат є добре виражений паводковий режим з різкими коливаннями об'єму стоку, а, отже, і інтенсивності процесів розмивання русла. Невеличкі річки під час паводку за короткий час перетворюються в бурхливі потоки, які руйнують береги, дороги, прилеглі будівлі.

Ще одна характерна риса режиму річок Українських Карпат – нестійкий і нетривалий льодостав на ріках. Часто він переривається великими відлигами.

В середньому за рік на річках Карпат спостерігається 25–35 піків підняття рівня води. Більшість їх припадає на весняно-літній період. Повінь на карпатських річках настає навесні (у кінці лютого – на початку березня, в горах запізнюється приблизно на 15 днів), коли тане сніг. У період повені річки Карпат несуть дуже багато води. Максимальні рівні спостерігаються в середині – кінці березня. Каламутними і бурхливими потоками води вирують у кам'янистих руслах, заливають низинні береги. Часто весняна повінь доповнюється дощовими паводками, тоді високі рівні в річках затягуються до кінця квітня – початку травня. У цей час загальне підняття рівня води досягає 3–4 м і більше. Повінь поєднана з паводком може набувати катастрофічної сили. Особливо це проявляється там, де води, при виході з гір, розтікаються по низинному просторі. Щоб запобігти затопленню поселень, посівів та сіножатей, транспортних шляхів, русла рік обваловують земляними насипами, укріплюють

камінням та бетонними спорудами.

Ще більше підвищуються рівні води в карпатських річках під час літніх паводків, коли в окремі роки йдуть затяжні і сильні дощі. Так, уже у травні внаслідок зливових дощів рівні води в річках часто знову різко піднімаються. Впродовж усього літа здебільшого буває 15–20 та більше піків дощових паводків. Найвищі літні підняття рівнів води сягають 4–5 м і більше. Спостерігаються вони найчастіше у червні та серпні. У середньому паводки тривають від 5–15 днів до місяця.

Пізнього літа річки міліють, вступаючи у період літньо-осінньої межени. Тоді навіть найбільші з них на перекатах не затоплюють каміння, яке нагромадилось в руслах. Межень здебільшого триває з вересня по листопад, але часто порушується менш інтенсивними осінніми дощовими паводками.

Річка **Сян**, яка має загальну довжину 447 км бере початок поблизу Ужоцького перевалу в українській частині Вододільно-Верховинських Карпат на висоті 900 м. Дальше річка тече вздовж українсько-польського кордону протягом 52 км. Найбільша права притока, що бере початок і протікає в Українських Карпатах річка Ріка має довжину 18 км. На Передкарпатті беруть свої витoki ще дві притоки Сану – В'яр (66 км) та Вишня (79 км), які впадають у притоку Вісли вже на території Польщі.

Річки системи **Дністра** збирають воду в усій північно-західній частині Українських Карпат. Серед найбільших річок системи, що течуть з Карпат, крім самого Дністра, є такі: Стрий (довжина 230 км), Свіча (107 км), Лімниця (122 км), Солотвинська (84 км) та Надвірнянська (93 км) Бистриці, які після злиття утворюють Бистрицю (16 км).

Дністер – третя за довжиною течії серед річок, що протікають територією України. Загальна довжина річки 1362 км, а площа водозбору 72100 км², в межах Українських Карпат – 11600 км².

Починається Дністер у Східних Карпатах, на південно-західному схилі гори Розлуч, на висоті 760 м над рівнем моря поблизу села Вовче. Вершина гори висотою 933 метри знаходиться на лінії вододілу Дністра та верхів'їв приток Стрия. Південніше Вовчого проходить невисокий хребет з північного схилу якого струмки стікають у Дністер, а протилежного – у притоку Сану – Ріку.

Біля витoku Дністер має вигляд гірського струмка, який на короткому протязі приймає ще багато подібних струмків і швидко стає бурхливою гірською річкою. Спочатку вона тече в глибокій і вузькій долині. Між Лімною і Старим Самбором Дністер проривається через декілька хребтів Верхньодністерських Бескидів. Нижче Старого Самбора річка виходить на рівнину і, зробивши велику дугу, міняє напрям течії з північно-східного на південно-східний. Далі його долина віддаляється від гір і дронує Передкарпатську височину. Тут він поступово втрачає характер гірської річки, з'являються добре виражені заплави, а саме річище розгалужується, утворюючи острови та обмілини.

У Передкарпатті Дністер приймає багато приток, які мають загальну довжину понад 100 км, площу водозбору понад 2000 км², середньорічну

витрату води понад 5 м³/сек. – тобто належать до середніх річок. Серед карпатських приток Дністра найбільша – *Стрий* (площа водозбору – 3060 км², середньорічну витрата води понад 45 м³/сек. До впадіння в Дністер він несе води більше, ніж головна ріка, але водність впродовж року дуже мінлива у порівнянні з Дністром. Під час межені Стрий виглядає помітно меншою річкою, ніж Дністер. Однак у час проходження сильного паводку Стрий виглядає могутнішою річкою у порівнянні з Дністром.

Починається Стрий біля гори Явірник на Вододільному хребті, висота якої понад 1120 м над рівнем моря. У верхній частині це типова гірська річка. Нижче від м. Турки Стрий повертає на північний схід і проривається через ряд зовнішніх хребтів. Вище від гирла Опору Стрий тече в широкій долині, складеній з галечників. Над руслом річки піднімаються добре виражені тераси. Після виходу з Карпат Стрий має широку річкову долину. Вода тече у галечниковому руслі, серед заплави, порослої заростями верболозу.

Праві притоки Дністра, які він приймає нижче за течією – *Свіча, Болохівка, Лімниця, Луква, Бистриця* – мають майже однакові розміри і подібні особливості. Верхів'я починаються на схилах Вододільного хребта та Привододільних Горган. Особливості їх долин змінюються залежно від геологічної будови місцевості. В місцях, де переважають глинисті породи, течія розширюється і сповільнюється. На кам'янистих перекатах вони стають бурхливими. На горганських притоках інколи утворюються великі водоспади. Найвідоміші з них на притоці Бистриці Надвірнянської – *Бухтівецький водоспад*, на Манявці – правій притоці Бистриці Солотвинської – *Манявський водоспад* (висота 17,5 м) – найвищий в Українських Карпатах.

Другу за величиною після Дністра річкову систему північно-східного макросхилу Українських Карпат становить система річки *Прут*. В межах гір і передгір'я найбільшими притоками Прута є Пістинька (56 км), Рибниця (54 км), Черемош з Чорним Черемошем (167 км).

Загальна довжина Прута до впадіння у Дунай становить 955 км (в межах України – 274 км), а площа водозбору 27000 км² (в межах України – 9700 км², а Українських Карпат – 8100 км²). Починається річка із джерела під Говерлою у сідловині, що з'єднує найвищу вершину з Брескулом, на висоті 1840 м. Пробивається Прут через гори майже прямо на північ до Делятина. На цьому відрізку течії він приймає багато невеликих приток. Його долина у верхній течії затиснута крутими схилами. Виходячи у межі Верховинсько-Вододільного низькогір'я, перерізаючи хребти Горган, повноводна річка то розливається широкими тихими плесами, то вирує і кипить у бистринах, зривається водоспадами.

Від Делятина Прут міняє напрям течії з меридіонального на північно-східний, а далі вигинається дугою і поблизу Коломиї набирає південно-східного напрямку. У межах Передкарпаття Прут має широку долину з терасами, складеними річковими наносами.

Найважливіша з приток Пруту – *Черемош* має таку назву від села Устеріки, де зливаються Чорний і Білий Черемоші. *Чорний Черемош* до злиття з Білим

має довжину 87 км. Бере початок у верхній частині схилу вершини Команова у Чивчинах на висоті 1715 м. Основним витокami *Білого Черемошу* є річки Перкалаб та Сарата. Обидві вони мають довжину 15 км і беруть початок у румунській частині Чивчинських гір. Перкалаб має висоту витoku 1590 м, а Сарата 1320 м. Від злиття цих водотоків річка має назву Білий Черемош. Він несе свої води у північному напрямі ще 50 км до злиття з Чорним.

Ще одна притока Дунаю – *Сірет* має гідрографічну довжину 680 км. Її головним витокom на сучасних картах позначили потік Зваришек (довжина 11 км), який бере початок на північних схилах гори Осередок (1365 м) – однієї із найвищих вершин Буковинських Карпат. Висота витoku близько 1133 м н. р. м. У верхній частині села Долішній Шепіт впадає справа потік Борсуків, який бере початок на схилах найвищої вершини Покутсько-Буковинських Карпат – гори Лунгул (1377 м). Раніше саме від гирла потоку Борсуків річка отримувала назву Сірет. Спочатку вона перетинає хребти Буковинських Карпат на відтинку близько 30 км, а далі виходить на рівнину Передкарпаття. Протікаючи тут широкою долиною ще через 82 км вона виходить на територію Румунії (ще 559 км до гирла).

У межах полонини Яловичори поблизу перевалу Семенчук (1405 м) знаходяться витoki річки Кобилара. Вона, зливаючись поблизу с. Шепіт з Ізвором, утворює річку *Сучаву* – праву притоку Сірету гідрографічною довжиною 202 км. Впродовж 32 км Сучава з Оленіу і Кобиларою тече вздовж кордону України з Румунією.

Річки південно-західних схилів Карпат належать до басейну *Тиси*. Ця найбільша ліва притока Дунаю отримує свою назву при злитті Білої і Чорної Тис в околицях міста Рахова. Гідрографічна довжина річки з більшим витокom, що задає переважаючий напрямok – *Чорною Тисою*, становить 1015 км. За загальною площею водозбору (157100 км²) серед річок, що хоч частиною течії протікають по території України, Тиса займає третє місце, поступаючись тільки Дунаю та Дніпру. В межах гірської країни Українських Карпат вона має найбільший басейн, що повністю охоплює усю без винятку територію Закарпатської області (12,8 тис км²).

Бере початок Чорна Тиса на висоті 1200 м над рівнем моря поблизу перевалу Околи з джерела, яке обрамлене кам'яною кладкою. Остання увінчанаobelіском з написом угорською мовою на металевій пластині: «Тут бере початок ріка Чорна Тиса». Довший витік знаходиться на північному схилі г. Татарука Свидовецького масиву (1280 м н. р. м). Спочатку Чорна Тиса тече у східному напрямку, розділяючи відроги Свидовця та Привододільних Горган. У межах селища Ясіня Чорна Тиса повертає на південь, перерізаючи Полонинсько-Чорногірські Карпати. Довжина річки до Рахова становить 49 км.

Біла Тиса обримує назву від змісця лиття річок Стогівець (8,5 км) та Великий Балцатул (10 км). Перша вважається основним витокom Білої Тиси. Бере початок на схилі гори Юрческу Мік на висоті 1490 м. Загальна довжина Білої Тиси із Стогівцем становить 34 км, площа басейну 490 км².

Тиса від Рахова до Великого Бичкова тече у південному напрямку, розділяючи відроги Свидовця і Чорногори, а нижче хребти Рахівських гір. Далі

Тиса тече майже в широтному напрямі. Поблизу міста Хуст вона проривається через Вулканічний хребет (Хустські ворота). Нижче м. Виноградове Тиса виходить на простір Закарпатській низовини. Тут вона набуває рис рівнинної річки з широкою (від 200–400 м до 2 км) заплавою. На території Закарпатської низовини до неї примикає мережа каналів в основному меліоративного призначення.

Крім головної річки, на південно-західному макросхилі Карпат беруть початок такі притоки Тиси як *Косівська* або *Кісва* (довжина 42 км), *Шопурка* (довжина разом з Малою Шопуркою 41 км), *Тересва* з Мокрянкою (88 км), *Теребля* із Слободою (91 км), *Ріка* із Прислопом (92 км, бере початок із джерела на схилі гори Чорна Ріпа на висоті 1120 м н. р. м.), *Боржава* (106 км).

До басейну Тиси також належить *Латориця*, яка бере початок на схилі Вододільного хребта поблизу Верецького перевалу на висоті 740 м н. р. м. Вона має довжину 191 км (в межах України 144 км). Зливаючись на території Словаччини з Ондавою вона утворює річку Бодрог, яка пройшовши 188 км територією Словаччини і Угорщини впадає у Тису.

До басейну Тиси належить і річка *Уж* (133 км), витoki якої знаходяться біля Ужоцького перевалу, а основний відтинок течії (107 км) знаходиться в межах Українських Карпат. Впадає вона на території Словаччини маючи там назву Уг у річку Лаборець, а та в свою чергу у Латорицю.